

PAPER DETAILS

TITLE: Taikhar Çuluu Yaziti

AUTHORS: Azzaya BADAM

PAGES: 61-68

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/990217>

TAIKHAR ÇULUU YAZITI

AZZAYA Badam¹

Özet: Bu çalışmada Moğolistan'ın Arkhangai vilayeti, İkhtamir ilçesinde bulunan Taihar Çuluu'daki runik harfli yazıtın metinleri tanıtmaktadır. Taikhar Çuluu yazıtının Orta Asya'daki Göktürk ve Uygur Kağanlığı'na ait runik yazılarından ayrılan en önemli özelliği mürekkeple yazılmış olmasıdır. Bu yazıtın bazı yerlerinde bulunan harfler silinmiş olduğundan metnin bir kısmı herhangi bir anlam ifade edememekte, ancak bazı bölümleri de geniş bir bilgi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Göktürk yazıt, runik yazıt, Taikhar Çuluu, Hoyto Tamir
The Inscription of Taikhar Chuluu

Abstract: In this article, we introduce the Taikhar Chuluu texts written in the runic alphabet and found in the Ikh Tamir region of the Arkhangai province in Taikhar Chuluu. An important characteristics that distinguishes Taikhar Chuluu inscriptions from the Gokturk and Uighur inscriptions in Central Asia is that they were written in ink. As some of the letters in the inscriptions were wiped out, some parts are unintelligible, yet some other parts contain much information.

Key words: Runic inscription, Taikhar Chuluu, Hoyto Tamir.

Arkhangai vilayeti, İkhtamir ilçesindeki Taikhar Çuluu üzerinde Runik, Soğd, Uygur, Moğol, 'Phags-pa, Tibet, Lanz, Mançu, Eski Oyrat, Çin harfleriyle olmak üzere 200'e yakın yazıt bulunmaktadır. Bunlardan en eski zamana ait olanı runik yazıtlarıdır.

Taikhar Çuluu yazıtının en önemli özelliği Orta Asya'daki Göktürk ve Uygur Kağanlığı'na ait runik yazıtlar içinde mürekkeple yazılmış bir yazıt olmasıdır. Moğolistan, Kırgızistan, Yenisey ve Talas'tan bulunmuş bütün runik yazıtlar içinde kaya üzerine yazılmış başka yazıt yoktur. Ama kağıt üzerine mürekkeple yazılmış runik metin Kara Koço'da bulunmuştur. Bu yazıt, Göçebelerin sadece kaya üzerinde yazmadıklarını, mürekkep ve kağıdı daha yaygın bir şekilde kullandıklarını kanıtlayan bir delildir.

Yazılardaki tarih kayıtlarını inceleyen Louis Bazin² yazıtın VIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarına (753 ile 756 yılları arası) ait olduğunu söyler. Ama yazıtın söz

¹ Moğolistan Milli Üniversitesi, Ulaanbaatar, MOĞOLİSTAN.

² Bkz. Louis Bazin, Les Calendriers Turcs Anciens et Medievaux, Lille, 1974, 800 s. Les Systemes Chronologiques Dans Le Monde Turc Ancien, Budapest-Paris, 1991, s. 210-221

varlığı ve harflerin biçimlerine bakıldığından, yazıtın Göktürklerin son, Uygur Kağanlığının erken dönemine ait olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmacılar, 744-745 yıllarında devlet kuran Uygurların 760 yılı ortasında Soğd alfabetesinden Uygur yazısını geliştirerek devlet yazısı hâline getirdikten sonra Göktürklerin kullandığı runik yazılıyı bırakıklarını söyler. Özellikle Uygurlar Mani inancını kabul edip dinî kitapları tercüme etmeye başladıklarından sonra runik ve diğer Uygur yazılarında dinî konular yer almaya başlamıştır. Mesela, Bulgan vilayeti, Daşınçilen ilçesindeki Arkhanan yazıtında **𐰄𐰴𐰾 𐰃𐰻𐰾 /qutuy bolzun - өлзий болтугай - kutlu olsun/** dua cümlelerinin yer almasından Taikhar Çuluu'daki yolculukla ilgili duaların da Uygur dönemine ait olabileceği düşünülmektedir.

Taikhar Çuluu'nun runik yazımı, W. Radloff'un başkanlık ettiği bilimsel heyette çalışan D. A. Klementz tarafından ilk defa el yazısıyla yazılmış ve "Hoyto Tamir Yazımı" diye adlandırmasından sonra onun araştırmasının verdiği bilgilerle bilim adamları tarafından incelenmiştir. Bu yazımı ilk önce W. Radloff okuyup tercumesini yapmış³ ve onun el yazısıyla yapılan yayımının desteğiyle Türk bilim adamı H. N. Orkun modern Türkçeye çevirmiştir⁴. Daha sonra S. E. Malov, önceki el yazının desteğiyle inceleyip Rusça'ya tercüme etmiştir⁵.

Ünlü Moğol tarihçi H. Perlee, "Taikhar Çuluu" adlı özel broşüründe runik yazıtının önceki yazılarından farklı olan el yazısı kaydını yapıp yayımlamıştır⁶. Akademisyen B. Rinçen de kendi eserinde yayımlamıştır⁷. Türkolog S. Harcavbay, Türk bilim adamı O. F. Sertkaya ile yazımı tekrar inceleyip⁸ en son araştırma olarak yayımlamıştır.

Biz, Taihar Çuluu'daki göktürk yazıtının sayısını belirtmeye çalıştık. Çünkü araştırmacılar burada kaç tane göktürk yazımı olduğu konusunda değişik fikirler öne sürmüştür. Taihar Çuluu'daki bütün yazıtlar tarihsel süreç içinde güneş, rüzgar, kar ve yağmur sularının etkisiyle yıpramıştır. Ayrıca, biliçsiz insanlar da yazının üstüne boyayla bir şeyler yazıp onun okunma durumunu daha da zayıflatmışlardır. Bu yüzden, bilim adamları ve araştırmacılar için buradaki yazımı iyice incelemek imkanı azalmıştır.

³ Bkz. Wilhelm Radloff, Die Inschriften am Choito-Tamir, Die Alttürkischen Inschriften Der Mongolei, Osnabrück, 1987, s.260-268.

⁴ Bkz. Orhun H.N, Eski Türk Yazıtları II, İstanbul, 1938, s.107-123.

⁵ Bkz. Malov S.E, Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii, M-L., 1959, s.46-54.

⁶ Bkz. Perlee H, Taikhir Çuluu, Studia Archaeologica, Tom I, Fasc IV, Ulaanbaatar, 1960, s.1-26.

⁷ Bkz. Rinçen B, Mongol nutag dahi hadny biçees gerelt höşöönii züil / Les Dessins Pictographiques Et Les Inscriptions Sur Les Rochers Et Sur Les Steles En Mongolie, CSM. Tom XVI. Fask 1, Ulaanbaatar, 1968, s.34-36.

⁸ Bkz. Sertkaya O.F, Harcavbay S, Hoyto-Tamir (Moğolistan)'dan yeni yazıtlar (ön nesir), -Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2000, Ankara, 2001, s.313-346.

Biz, iyice inceleyip, hazırladığımız el kopyamızın hatalı olmadığını düşünüyoruz. El yazımız önceki bilim adamların el yazılarından çok daha farklı olduğu için karşılaştırdık. Hiç şüphesiz, araştırmamız “en son” değil ve amacımız konuya ilgilenen diğer araştırmacıların bir daha inceleme yaptıklarında onlara yardımcı olabilmektir.

Önceki bilim adamlarının araştırmalarında geçmeyen birkaç yazı yeniden bulumuştur. Maalesef bazı harfler silindiği için tam bir anlam ifade edebilecek yazı çok azdır. Bu yüzden sadece harf çevrimini yaptık.

	Metin	Harf çevrimi
1.	ЖИДАЧИЛЫК ... Н...Д...Ж... ... Ж... 9.4»»...	b i č i n : Y i L ...Q a : W Y ... Q... ...D m z : y.r...
2.	МЭДЖДИХЧИ »»Ж...»... ...Ж... ЖД ЖИХ Н Н...Н Н Ж...Ж Ж...Ж	y r d a : Y W L : b i... ...m : y r m ... k ö k : ... t ɔ r i Y W L t ɔ r i s i Q ... R t B W ... z
3.	»ХИРХ...»... ДХ...Т...:Ж...Л...А...ЕХ ...Н... ДХ... МХ... ЕХ... ЕХ... Т... ...	b g ... T š : p č W R : ... i ... b Y ... m a ... b i t d m ...il g i b g ... N : b i ... T G Y ... R ...
4.	СТАНДАРД	Y t k č B Q T W N
5.	:Ж...Н :ЖНЖНД...Н ЖЖЖ»... ...	a Q ... m z : Q ... Y R L Q z W N : ... m s i r k a ...
6.	...Ж... :ХЕY... a l g d :
7.	ЖЖД	Y r G
8.	...Ж... g L ...
9.	Ж... ЖЖЖ... ...Ж... ј a G W : W L W s z i ...

10.	:OJ... :»J HYI9..... :NH19D.....	a m : ... a n̄t : y i l Q Y y i Q a
11.	...J...^...€!... ...»J...J... r .. a ñ g W ñ L
12.	...N ...C18 ...3H19 ...YH1	t k T i N : y i t n̄c ... tür ...
13.	...N ...19	k ... y p ...
14.	...D ...9H8	Y ... b z y ...
15.	...Y YN4Hlhx H9	y t i d t s z i r r
16.	»Yx1 Y1Y Y»Yt...	... i r m r i r p d r m
17.	:ND4h8D ...»xH... ...H1...	Y b z Y L : ... t d m r t ...
18.	...H» Y18H	b ñ r m R ... Q
19.	...D1Y 1	i r s Y ...
20.	...N4Y18»Y1 8	T i r m b i r G i ...
21.J€	g L
22.€	g
23.	...x1Y... ...1€ 1... 18...	... š i d i g i T i
24.	O Y18...»Y 8 :»xH18:»Y4D18J18 ...»Y18...18 1 D18:18 3H 8>	T G m ... B i l n t W R L W Y R G W : b i t d m : k k : č W I N m ... W T R n̄c R p : B W Y
25.	J..... J N€Y... L ... l g n _ L

Karşılaştırma

1.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	Үүрөсүнүн күрүүнүү	yerimen kut bir	Yerimle hayır (huzur) birdir
V.V.Radloff	Ү...жүттөшүнүү	äpim aqa kyt ärti alp äp	Zwischen meinen Helden war Glück, ein heldenmuthiger Mann
S.E.Malov	Ү...жүттөшүнүү	Ipim aqa kuty ärti al(p) äp	Между моими героями было его счастье, геройский человек
Biz	Нимиттөшүнүү	Erimen qut berti	...kut vermiş

2.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	Жыл жүттөшүнүү	it yil t[(o)k(u)z(u)nç(a)y?] kök t(e)ngride kul(t?) bulm(i)ş öt(ü)k(e)n (i)l(i)nde y(i)g(e)n (i)rk(i)n (i)l(i)m(i)n (t)o)rüm(i)n k(a)nt(i)m öngre k.....r.... kut t(e)ngri krtl(u)g bolz(u)n	Köpek yılının d(okuzuncu ayının?) mavi Gökten kut bulmuş Ötüken toprağında Yegen İrkin ilimi, törümü kantım. Doğuda K....r....kut tanrı kutlu olsun
Biz	Дж...ж...ж...ж...ж...ж...ж... жүттөшүнүү	it yilay ikiay tärnidä kut bulm...qan ilindäqan atry ...öntürdi öpräatry öz	Köpek yıl ...iki ay...ay. Tanrıdan kut bulmuş ...han ülkemde ...han adı...kurumuş ...adı kendi....

3.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	Төңгірлек Атап Кутлуг Билге Кан Öge tireg bilgesin (ü)c(ü)n in (a)lp (a)t(i)m köl t(a)rk(a)n b(e)g k[utl(u)g?] b(e)gl(e)r bir y(i)g(i)rmiki (a)y bir y(a)ngika (a)y(i)g... k... ot(u)z y(a)ş(i)mka t(i)g(i)n...b(a)rs...dg	T(e)ngr(i)k(e)n (a)lp krtl(u)g k(a)n Öge tireg bilgesin (ü)c(ü)n in (a)lp (a)t(i)m köl t(a)rk(a)n b(e)g k[utl(u)g?] b(e)gl(e)r bir y(i)g(i)rmiki (a)y bir y(a)ngika (a)y(i)g... k... ot(u)z y(a)ş(i)mka t(i)g(i)n...b(a)rs...dg	Tengriken Alıp Kutlug Bilge Kan Öge Tireg beyler bilgeligi için küçük Kahramanlık atım Köl Tarkan Beg K(utlug) begler On birinci ayın birinci gününde fena... Otuz yaşında Alp Kutlug Bilge kağan ülkesinde Tigin Bars...

Biz	<p>ÇAHĘ YIŞ: AŞGƏHİ: AŞYATI ԿԻ... AŞME YIŞA YEŞ: E YIŞA ՏԵՒ ԱՄԱ... HƏŞKİ... ԺԱ... ՀԱ... Ի D: » ԺԱ ՋԱ... ԱՎԱՄԱ... E ԳԱՄԱ » ԱՎ... ԺԱ » Է... ՆԻՃ... ԷԻ</p>	<p>Tenriken alp qutlug bilgä qan Ögirig begler bilgä ön..... Alptimqan beg.....bir Bir yeg.....bir... qayan ay teg.....kü.....</p>	<p>Tengrihen Kahraman Kutlug Bilge kağan Mutlu olduran haklı beyler bilgi... Kahramandım,...han bey...bir. Bir iy...bir...kağan...ay... Kadar...ün.....</p>
-----	--	--	---

4.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	DΞR: E Y AŞ DΞR: Y Y » ԿԺ	Yüzl(ü)g kунç(u)y (t)a)rduş kунç(u)y	Güzel hanım(kunçuy) Tarduş hanım (kunçuy)
Biz	DΞR: E Y AŞ DΞR: Y Y » ...	Yünlüğ qunçuy ...duş qunçuy	...prenses ...prenses

5.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	ՄՅԱԿԻՄՅԻ ՄՅԱԿԻՄՅՈՒ ԿՐԱԿԻՄՅՈՒ» ԿԺ ՄԻՄԵՐՆՏԻ ԱՎՃԱ... ԿԻՄ ՀԻԿՈՒՃ	in(i) öz (i)n(e)nçü yıl(a)n öz (i)n(e)nçü t(a)rd(u)s köl iç [ç]or b(e)s b(a)l(i)k[k]a b(a)rır biz kutl(u)g bolzun	İni öz İnençü yılan öz İnençü Tarduş köl-iç-çor beş balığa varır iz. Kutlu olsun.
Biz	ՄՅԻ... ՄՅԱԿԻ... ԿՐԱ... ՄԻՄԵՐ... ԱՎՃԱ... ՀԻԿՈՒՃčurqa barırqutluý bolzunČur ...varır ...kutlu olsun.

6.	Metin	Yazı çevrimi	Tercüme
S.Harcavbay O.F.Sertkaya	» ԱՎԻՉ: ԼԻ: ԾՅԻՀԵ: ԼԻ: ԱՎԻ ԿՇ ԾՃՐԱԿԵ ԱՎ: ԼԻ » ԿՐԱԿԻՄՅՈՒ: ԿԺ ԾՃ: ԿՐԱԿԻՄՅՈՒ ԱՎՄԵԿՃ ԾԿՄԵՐԴ ԿՎ ԱՎ: ԿԺ ԱՎԻԿՃ ԾԿՄԵՐԴ ԿՎ ԱՎ: ԿԺ	Biçin yıl yetinç ay bis yig(i)rm ike biç(e)g b(a)c(a)g ka b(a)rt(i)g p(e)suy k(a)ra b(a)s(i)g y(a)ył(a)t(i)m küzte t(o)nyin t(a)şga (e)rt(i)m mutna (e)bing ili b(a)r it(i)m(i)n köng(ül) (a)y uyarı ok	Maymun yılının yedinci ayının on beşinde Biçeg-Baçag'a gittik. Peşuy Kara-baş (tepe)'ta yaz mevsiminini geçirdim. Güz'de Tonyin-Taş'a ulaştım. Burada evinin halkı var. ...gönül ay... ok ...

V.V.Radloff	<p>ጥፍተኞች...ከኩልኝለም ኋላኝ:ገኩልኝ... »ከሂሳይኝኝኝ:»ሰል:አንድ ነሱዎችንኝነትኝነት ኋክ»ተዘረዘሩዎ...ንዝሮ×</p>	<p>пәчин јыл жәтінч аі жәрмә ...табқача (?) бартық јылка токызынч аі күшүі кара башық бастым күзтә табқачта (?) öltimiz әдгү анча... сүләп јарымазун...</p>	<p>im Affenjahre, im fünften Monate... ...gingest du zu den Chinesen (?)... im Jahre, im neunten Monate... drückte ich nieder die schwarzen Köpfe, im Frühling starben wir bei den Chinesen... so viele Gute... mit dem Heere ausziehend möge er nicht leuchten (?)....</p>
S.E.Malov	<p>ጥፍተኞች(የ)ከኩልኝለም ኋላኝ:ገኩልኝ... »አንድኝነትኝነት»በል:አንድ ኋክ»ተዘረዘሩዎ...ንዝሮ</p>	<p>Бічин јыл жәт(i)нч аі jägir(mä)... (...яг...к) Табчакка бартық... јылка токсынч аі Күшүі кара башық ѡолтым күзтә Табчак(да) (-ка) сүләтим. әдгү ынча мунгімі сүләп јорымазун күлікшу јры</p>	<p>В год Обезьяны, седьмого месяца, в двадцатый (день), Ты ходил в Табычаг, В год...в девятый месяц, в (на?) Күшүе я добыл рабов. Осенью я пошел с войском на Табычаг (на Китай?) Хорошо так...пусть неходить в военные походы.</p>
Biz	<p>»ምፍታዕዋዕ;፤.ነከተው:ነተዳሞላዕ፤ ፤እስፋዕ፤ኋላኝለይ ሚየ፤.፤ ፤»ጻፋዕ፤እግዚአብሔር፤ፋፋ፤ ፤»ከኩል፤እስፋዕ፤ነከተው፤ ፤ኋክ»ሁክናጥያት፤»ጥያት፤ ፤»ጥያት፤ኋክ»ጥያት፤</p>	<p>Biçin yıl yiti...bir yägermi ike geçig baçayqa baytay beş.. ay qara başıy yaylatım közte tanyın taş sis yetim 1..... Munerimeñ ili barırmän künlüğ bu Yarı ok</p>	<p>Maymun yıl yedi...yirmi bir Iki Geçig Baçag'a Baytag Beş...ay kara başta yazı geçirdim Sonbahar Tanyan kaya'ya haber gönderdim. Yorgun askerime varırım. Gündür bu ışıklı düşünce...</p>

Kaynaklar

- ORKUN, H.N. (1938). *Eski Türk Yazıtları II*, İstanbul.
- RADLOFF, W. (1987). *Die alttürkischen inschriften der Mongolei*, Osnabrück.
- RINTCHEN, B. (1968). *Les dessins pictographiques et les inscriptions sur les rochers et sur les steles en Mongolie*, CSM. Tom XVI. Fasc 1, Ulaanbaatar.
- SERTKAYA, O.F, HARCAVBAY S. (2001), Hoyto-Tamir (Moğolistan)'dan yeni yazitlar (ön neşir), **Türk Dili Araştırmaları Yılığı Belleten 2000**, Ankara, 2001: 313-346.
- МАЛОВ, С.Е. (1959). *Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии*, М-Л.
- ПЭРЛЭЭ, Х. (1960). “Тайхир чулуу”, **Studia Archaeologica**, Tom I, Fasc IV, Улаанбаатар.